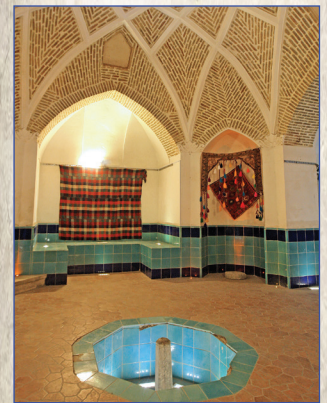

رونمایی از پیچیده‌ترین نوع معماری ایرانی

ویژگی: پیچیدگی بنا و عناصر تزئینی

موضوع: شرح معماری حمام‌های تهران

حمام‌ها یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های معماری سنتی را به خود اختصاص داده‌اند. اینکه حمام‌هایی با قدمت ۵۰۰ ساله همچنان در تهران وجود دارند نشان از معماری خاص و کم‌نظیر آنهاست. معماری حمام‌ها از لحاظ فنی یکی از پیچیده‌ترین انواع معماری است.

محمود منیعی، تهران‌پژوه، درباره معماری حمام‌های تهران می‌گوید: «تأمین آب، آبرسانی به فضاهای مختلف، شیب‌دهی عایق بندی مخازن گوناگون آب و نگهداری آب در آنها و همچنین روش گرم کردن آب و تفکیک آب‌های سرد و گرم از مشکلات فنی ساخت حمام بود. از طرفی، حمام‌ها نه در استحکام بنا، بلکه در ظاهر نیز از جنبه‌های زیبایی منحصر به فردی برخوردار بودند. حمام نواب در این زمینه بهترین مثال است. ۲ بخش کوچک و بزرگ حمام به ترتیب شامل قسمت‌هایی همچون جلوخان، سردر ورودی، هشتی، راهروی ارتباطی، سربینه، میان در گرم‌خانه، خزینه، شاه‌نشین، اتاق نظافت، تون، جام‌خانه و چاه‌خانه بود. انبار آب‌خانه هم بخش مهمی از معماری حمام را به خود اختصاص می‌داد. انبار آب سرد یا چال حوض فضایی بود که آب را از چاه یا قنات کشیده و در آن انبار می‌کردند. این فضایی بود که از طرفی آب را بتواند به خزینه گرم‌خانه هدایت کند و از طرفی از پشت‌بام و محل چاه‌ها دسترسی داشته باشد. بیشترین تزئینات حمام، همیشه در رختکن یا بینه بود، کف بینه و غرفه‌های اطراف آن معمولاً با سنگ پوشیده می‌شد. در اطراف فضای میانی بینه، سکو یا غرفه‌های بلندی دیده می‌شود برای نشستن و استراحت مراجعان که در آنجا رخت می‌کنند.»

از نخستین حمام‌هایی که با تزئینات گچبری و آینه کاری ساخته شد، حمام سلیمانیه یا همان کشوریه یهودیان تهران بود. این حمام در زمان خودش به آینه کاری، منبت کاری، آهن کاری، کاشی کاری و تزئینات گچبری منحصر به فردش شهره بود؛ از این رو به «حمام بی نظیر» نیز معروف شد.

خزینه‌ها و آداب تطهیر

امروز حمام به پرکت آب لوله‌کشی بخش جدایی‌ناپذیر معماری خانه‌ها و آپارتمان‌هاست؛ در حالی که حمام کردن در گذشته کاری بود پر تشریفات که مقدمات و مواخرات بسیار داشت و جز کاخ شاه و عمارت افراد متمول، حمام در هیچ خانه‌ای نبود. به‌طور معمول هر محله و آبادی یک حمام داشت که اهل محل برای نظافت به آنجا مراجعه می‌کردند.

از دوره صفویه که نخستین حمام در تهران ساخته شد تا دوره قاجار که هر محله و آبادی برای خود حمام داشت، حمام‌ها محلی بودند برای گپ و گفت و حتی انجام برخی امور دوا و درمان. در این شماره از همشهری محله از آداب استحمام در تهران قدیم گفته‌ایم و نیز داستان‌های خواندنی بسیاری از خاص‌ترین حمام‌های تهران، خورد و خوراک، خرافات، معماری، مشاغل، اشعار و ضرب‌المثل‌های تهران قدیم درباره حمام‌ها را روایت کرده‌ایم.

مطالب این پرونده حاصل گفت‌وگو با تهران‌پژوهان محمود منیعی، نصرالله حدادی، داریوش شهبازی، مهرشاد کاظمی و علیرضا زمانی است.

داریوش شهبازی

نصرالله حدادی

محمود منیعی

علیرضا زمانی

مهرشاد کاظمی

باباشیخ؛ نخستین حمام دار مشهور تهران

موضوع: قدیمی‌ترین حمام

ویژگی: قدمت ۱۳۰۰ ساله حمام در تهران

بیمارستان دکتر سپهر فعلی، قسمت زنانه آن «کشوریه» و قسمت مردانه «سلیمانیه» نامگذاری شد. حمام ممتاز، حمام بی نظیر و حمام محله، نام‌های دیگر این گرمابه بودند که از چند جهت خاص بود. او از اهالی و خیران خواست تا در این راه همراهی کنند و در قدم نخست، ۵۰ هزار تومان به این کار اختصاص داد. با وجود این، کسی قدم جلو نگذاشت و سلیمان تصمیم گرفت شخصاً این کار را انجام دهد. وی با اینکه یکی از تجار قدیمی تهران بود و صرافتی داشت، اما در تأمین هزینه‌های این گرمابه که می‌خواست در نوع خود بی‌نظیر باشد، دچار سختی شد؛ به گونه‌ای که ۱۸۰ هزار تومان از بخش خصوصی وام گرفت. ورودی گرمابه که یک در آلنگه چوبی و منبت کاری شده بود، در خیابان سیروس (مصطفی خمینی) قرار دارد.

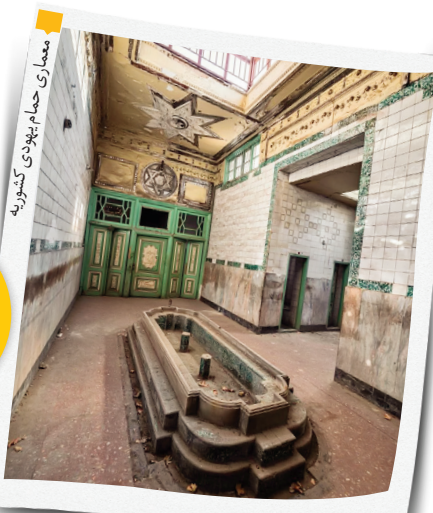
کلاویخو، سفیر کشور اسپانیا برای دیدن تیمور به تهران آمد؛ به همین خاطر این قصر از دیگر خانه‌های تهران بزرگ‌تر، عظیم‌تر، مستحکم‌تر و خارج از مرکز تجمع مسکونی تهرانی‌های آن دوران بود؛ بنابراین با ساختن این بنا، نخستین و یکی از شاخص‌ترین حمام‌های قدیمی تهران در ارگ سلطنتی تشکیل شد. اما بعدها در دوره شاه طهماسب صفوی در سال ۹۳۲ زمانی که حصار صفوی کشیده شد او به خواهرش دستور داد که ۳۰۰ نفر در محدوده حصار بسازد که یکی از آنها حمامی بود که اکنون به «حمام خانم» شهرت دارد. حمام خانم نخستین حمام عمومی در دوره صفوی و حمام کشور به نخستین حمام نمره تهران است. «همسر سلیمان سنه در زمان مرگ به دلیل سقط جنین، وصیت می‌کند تا شوهرش گرمابه‌ای مدرن در محله بسازد. ساخت این گرمابه سال ۱۳۲۲ شروع شد و ۴ سال طول کشید. پس از ساخت این گرمابه در مجاورت

تهران شناسان و باستان‌شناسان اعتقاد دارند که نمی‌توان دقیق گفت کدام گرمابه، نخستین حمام تهران بوده و در چه سالی نخستین حمام تهران ساخته شده است. اما کارشناسی می‌گویند از هزار و ۳۰۰ سال پیش که تهران روستا محسوب می‌شد، در همان سال‌های نخستین، حمام وجود داشت. داریوش شهبازی، تهران‌پژوه، درباره نخستین حمام تهران می‌گوید: «بارجاع به متون تاریخی، نخستین خانه حمام‌دار و مشهور تهران «خانه باباشیخ» است. او نخستین کاردار تیمور لنگ و مامور حکومت وقت در امور مدیریتی تهران بود (حوالی ۷۸۰ شمسی) که به مثابه کد خدا ایفای نقش می‌کرد. «باباشیخ» نخستین عمارت بزرگ را که به حاکم تهران تعلق داشت، در محل ارگ ساخت و بعدها ارگ سلطنتی آنجا شکل گرفت. عمارت او آنقدر بزرگ بود که بتواند از تیمور گورگانی و مهمان او، سفیر اسپانیا، پذیرایی کند. در دوره تیمور،

رکوردداری محله اعیان‌نشین‌ها

ساخت حمام در محله‌های تهران قدیم در کنار مسجد و بازار متداول بود، اما با انتخاب تهران به‌عنوان پایتخت، به‌مرور بر شمار حمام‌ها نیز افزوده و در هر محله حمام جداگانه‌ای ساخته شد. حمام‌های عمومی در ساعات اولیه صبح به زنان اختصاص داشت. براساس آمار در سال ۱۳۳۱ تعداد آئینه دارالخلافت تهران بررسی و تعداد حمام‌های محله‌ها ۱۵۳ باب عنوان شده است.

در زمان قاجار، اودلاجان جزو محله‌های اعیان‌نشین تهران بود و در اصل با ۲۶۱۹ خانه و ۱۱۴۶ دکان بزرگ‌ترین محله شهر و مرفه‌نشین‌ترین آنها به حساب می‌آمد. رجال زیادی هم آنجا خانه داشتند؛ از قوام‌الدوله، نصرالدوله، مدرس و مؤتمن‌الاطبا گرفته تا امین‌نظام، عزت‌الدوله و ملک‌الشعرا؛ به همین خاطر امکانات رفاهی در این محله مطلوب‌تر از سایر محله‌ها بود. محله اودلاجان در آن زمان به غیر از حمام‌های شخصی، با بیش از ۵۰ حمام عمومی در میان محله‌های تهران پیشتر بود. همچنین برخی از این حمام‌ها را پیروان دیگر ادیان می‌ساختند. بر این اساس، نخستین حمام یهودیان تهران در این محله بنا شد. حمام کلیبی‌ها در خیابان سیروس سابق و حمام ارمنه در خیابان ارمنه سابق بود. حمام‌ها در زمینه بهداشت و درمان فعالیت بسیاری داشتند و علاوه بر آن برخی از آنها از جنبه‌های مختلف از جمله معماری یا داشتن بخش‌های متعدد، شاخص بودند. داریوش شهبازی، تهران‌پژوه، درباره این حمام شاخص می‌گوید: «در باغ نگارستان در دوره فتحعلی‌شاه حمامی تابستانی احداث شد که سرسره داشت. باغ نگارستان که در زمان خود هم عظمت و اهمیت بالایی داشت، یکی از بناهای قدیمی و تاریخی تهران است که بیش از ۲ قرن از عمر آن می‌گذرد. این مکان، در سال ۱۱۸۵ به‌عنوان یک اقامتگاه تابستانی به دستور فتحعلی‌شاه قاجار ساخته شد. در وسط باغ حیاط خلوت و ساختمان‌های یک

معماری حمام یهودی کشوریه

موضوع: بیشترین حمام در کدام محله بود

ویژگی: اودلاجان با ۵۰ حمام عمومی بیشترین حمام را داشت

طبقه، در قسمت جنوبی حیاط تالار مصور و در

جنبه شمال غربی نیز حمامی با ستون‌های سنگی حجاری شده و منقش با سنگ‌های مرمر قرار داشت که گفته می‌شود قائم‌مقام فراهانی در این حمام به قتل رسید. این حمام سرسره نامیده می‌شد. کشیک‌خانه و محل سکونت نگهبانان و خدمه نیز در ورودی باغ واقع بود. تنها بنای قاجاری باقی مانده از باغ نگارستان حوض‌خانه است که اکنون به موزه هنرهای ملی تبدیل شده است.»